

בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

X

בן חמש למקרא

בן עשר למשנה' להלכה

המשנה בפרקי אבות (פ"ה מכ"א) נותנת הנחיות ברורות ביחס לסדרי הלימוד שיש ללמד את התלמידים, עם חלוקה לפי גילאים: 'הוא [יהודה בן תימא] היה אומר, בן חמש שנים למקרא בן עשר למשנה'... לדעתו של התנא, עלינו להקדיש את כל שעות לימודם של ילדים שבין גילאי חמש עד עשר אך ורק ללימוד ושינון 'מקרא' - תורה שבכתב.

יש כאלו שסוברים שהוראת התנא תקיפה עד היום. המהר"ל מפראג בספרו 'גור אריה' (פרשת ואתחנן) מדמה את דרך הלימוד המקובל בזמנינו כאשר מתחילים בלימוד הגמרא לפני שקונים ידיעה שלימה בתנ"ך ובמשנה, לאדם סכל המתבונן באומן שבונה חומה גבוהה, ולשם כך חופר בתחילה יסוד עמוק, חושב הסכל לעצמו, מה עושה אומן זה? מה התועלת לחפור בעומק האדמה כשרצונו להעמיד חומה לגובה? ואינו מבין שבלי יסוד מתחת לא יעמוד הקיר מעל. כך גם הלומד משנה וגמרא בטרם הניח את היסודות, לפני שלמד את התנ"ך.

ובאמת יש עד היום כמה מוסדות הלומדים בשיטה זו ולא מתחילים תורה שבעל פה עד שגומרים כל תורה שבכתב עם כל דקדוקיהם וטעמיהם, לדוגמה הבולטת היא שיטת זילברמן, הילדים מתחילים בכיתה א' בלימוד התנ"ך עם טעמי המקרא, ולאחר שמסיימים ללמוד את התנ"ך כולו סמוך לסוף שנה, מתחילים ללמוד ששה סדרי משנה. ורק לאחר מכן, קרוב לגיל חמש עשרה, מתחילים ללמוד גמרא. ובאופן כמעט זהה הוא שיטת זכור.

ברם, ברוב תלמידי תורה, התינוקות של בית רבם אינם לומדים בדרך זו ואין השיטה המקובלת ברוב ת"ת שבזמנינו, וכן במאות שנים האחרונות אין זה הסדר המקובל אצל רוב קהילות ישראל. מכיון שלא מצינו חולק לתנא, הדבר תמוה, איך השתנה הדבר, ויש לעיין בטעם שינוי המנהג.

רבה של גוברהדוק, רבי יחיאל מיכל עפשטיין, מתייחס לכך בספרו 'ערוך השלחן': 'הפוסקים לא הביאו זה [שבן חמש למקרא], ונראה מפני שבימיהם [של התנאים - תקופת המשנה] שהיה כל המקרא כתוב בלא נקודות, כספר תורה שלנו, והיו צריכים להיות בקיאים בעל פה בנקודותיהם וטעמיהם וקרי וכתובי וחסירות ויתרות - היו צריכים לזה חמש שנים, משא"כ בזמנינו זה [שיש בידינו חומשים מודפסים עם ניקוד וטעמים], וכן המשנה היו לומדים בע"פ והיו צריכים חמש שנים להיות בקיאים בע"פ בכל מחלוקת התנאים, משא"כ בזמן הזה, והרי אנו רואים שכמעט הוא מהנמנעות לעסוק במקרא ה' שנים ובמשנה ה' שנים, ועוד שהתלמוד בבלי כלול מכולם כמ"ש ר"ת בקדושין [ל' א' ד"ה לא צריכא] ע"ש'.

וכן כתב בשו"ע הרב (הלכות תלמוד תורה פרק א'): 'ולכן לא נהגו עכשיו ללמוד להתינוק כל התנ"ך כבימיהם רק תורה לבדה, כי סומכים שילמוד בעצמו כשיגדיל, משא"כ בימיהם שלא היו הנקודות וטעמים כתובים אלא בע"פ'. לדבריהם, ההוראה ש'בן חמש למקרא' נבעה מכורח המציאות, כאשר עוד לא הותר לכתוב תורה שבעל פה, ולכן לא היה ניתן להנציח את ניקוד התנ"ך וטעמי המקרא על קלף, והאמצעי היחיד לשמר אותם היה הזכרון האנושי. במצב זה, אילו לא ניצלו את השנים הצעירות לחרוט את התנ"ך בזכרון, לא היתה שוב הזדמנות להשלים, ולכן הוכרחו לקבוע שכל לימודו של ילד מבן חמש עד גיל עשר יהיה אך ורק לשנו ולדעת את 24 ספרי התנ"ך עם הניקוד וטעמי המקרא.

ולפי דבריהם הקדושים נהגו ברוב קהילות ישראל שהמשנה הקובעת חמש שנים ללימוד המקרא אינה נוהגת בזמננו, ובתוך שנה ועוד מתחילים ללמד אותם תורה שבעל פה.

ויכולנו לדבריו, ואח"כ יקשיבו לברכת המזמן עד 'הזן את הכל'. ובזימון עשרה, צריך שיהיו ששה עונים ממש⁸.

לסגור את הבית בשבת כשיש ארנבת בתוך הבית

האם מותר לסגור את דלת הבית בשבת כשיש ארנבת בתוכו, בין אם היא בכלוב ממנו היא יכולה לצאת ובין אם היא חופשית בבית? ת. אם הארנבת סגורה בכלוב מותר, ואם אינה סגורה בכלוב אסור⁹.

מרגרינה שנטחנה במטחנה בשרית

טחנתי מרגרינה במטחנה של הכבד שהייתה נקיה, וערבבתי אותה בעוגה, האם אפשר לאכול את העוגה שנאפתה עם המרגרינה יחד עם קפה חלב?

ת. לאחר שטחן, מותר לאכול עם חלב, אך לכתחילה לא יעשה כן¹⁰.

טעות בחשבון הפריטים

מוכרת בחנות קיבלה הזמנה הכוללת מספר פריטים, ופירטה ללקוחה מחיר כל פריט בנפרד. בחלק מהמוצרים הזמנו כמות של פריטים. בעת חישוב הסכום הכולל טעתה המוכרת וציינה מחיר הנמוך בכמאה שקל מהמחיר הנכון. לאחר מספר ימים התגלתה הטעות במשרד, והם פנו ללקוחה בבקשה

להשלים את ההפרש. הלקוחה מסרבת לשלם את התוספת וטוענת: "זהו המחיר שהוצע לי על ידכם ואיני מחויבת לשלם מעבר לכך". האם הלקוחה צודקת בטענתה?

ת. הלקוחה חייבת לשלם את כל הסכום¹¹.

פרע חלק מהחוב והשאיר השטר אצל הגמ"ח

לוח שנטל הלוואה מגמ"ח סך 500 שקלים, ובא לפרוע 350 שקלים על חשבון החוב, וסמך על מנהל הגמ"ח שירשום את הסכום שהתקבל ויחזיק את השטר עד לפירעון מלא של החוב. כאשר חזר הלוח להשלים את יתרת החוב התעורר מחלוקת ביניהם: מנהל הגמ"ח טוען כי הלוח פרע באותו מועד רק 150 שקלים ועל כן נותרו לפירעון 350 שקלים, ואילו הלוח טוען כי פרע 350 שקלים ונותרו לפירעון רק 150 שקלים. שני הצדדים אינם זוכרים בבירור את הסכום המדויק שהועבר, ואין עדים או רישום כתוב של הפירעון החלקי. על מי מוטל נטל ההוכחה?

ת. אם השטר היה כהלכתו, עם שני עדים, יש לו דין של 'פוגם שטר' שמעיקר הדין המלוה נשבע ונטול¹², ובזמנינו שאין משביעים יש לנכות שליש¹³. אך אם אין שני עדים, אין לזה תוקף שטר רק דין כתב ידו, שיכול לטעון פרעתי¹⁴.

כשפורע, אבל כתב ידו, שאין גובה בו אלא מבני חורין אינו חושש להניחו ביד מלוה ולכן אין בו חזקת 'שטרך בידי מה בעי' ונאמן לומר פרעתי. והרמ"א (שם ס"ב) פסק דעת הסוברים שנאמן הלוח לטעון פרעתי והוסיף שאין לדין אלא מה שעיניו ראות ע"ש. ובש"ך (סאק"י) פירש שאין מאמינים

לטענת הלוח שפרע בודאי אלא דהוי ספקא דדינא. ובפתי"ש (שם סק"י) הביא את דברי התומים שכתב שבכל המקומות שעל פי דינא דמלכותא אין הלוח נאמן לטעון פרעתי על כתב יד, גם בדיני ישראל אין הלוח נאמן לטעון פרעתי על כתב יד. ולדברי התומים שכל מקום שעל פי דין הערכאות אינו יכול לטעון פרעתי וממילא על הלוח לחוש שהשטר יבוא לפני ערכאות ואינו מניח ביד מלוה ושוב יש חזקה 'שטרך בידי מאי בעי', ואינו נאמן לטעון פרעתי נגד כתב ידו בדיני ישראל. ולפי זה דנו הפוסקים בזמנינו שבערכאות אין הלוח נאמן לטעון פרעתי נגד כתב ידו בלי הוכחה או אסמכתא על הפירעון, א"כ גם בדיני ישראל יש חזקת 'שטרך בידי מאי בעי' שהלוח חושש שמא יוציא בערכאות.

וראה בקובץ הישר והטוב (ח"ט עמ' פד) שנחלקו בזה, ויש מהם שדעתם נוטה שאין להתחשב כלל במה שקבעו הערכאות בא"י, ישראל, בפרט שאין שייך דינא דמלכותא בא"י. עוד כתבו לדון בסברת התומים מדוע יחשבו הלוח שהמלוה שהוא יהודי שומר תורה ומצוות, שייצא את כתב ידו בערכאות נגד דין תורה, ולא מצאנו חשש כזה בשום מקום. ובדוחק כתבו כיוונתו שימסרנו המלוה, יאבד ממנו וימצאו את הכתב יד אחרים שיאגרו חוששים לאיסור זה, אך במקום ספק אי אפשר לחייב את הלוח והמוציא מחבירו עליו הראיה.

או מלפנים אותה אינה מתנגדת כלל, מאידך כאשר מניחים אותה על הריצפה היא בורחת לפניה ושמה זה בכלל 'מרדוד'. ובספר שמירת שבת כהלכתה (פרק כז אות לו) כתב שאם יש חשש הפסד או צער בעלי חיים מותר לסגור את הדלת, כמבואר בחזון איש (אורח סי' נב סעיף סז).

10 בנידון לעשות כך לכתחילה, נחלקו השו"ע והרמ"א לעניין נ"ט בר נ"ט (סימן צה ס"ב), ולכן לבני ספרד מותר. ולבני אשכנז, לפי הש"ך (נקודות הכסף סימן פט סק"א) לכתחילה אסור לטחון ע"מ לאכול יחד עם חלב, אלא אם כן נעץ את הסכין (ובמסכתה זה לא שייך), ולהט"ז (שם סק"ז) מותר.

11 המוכרת לא הטעתה את הלקוחה במחירי המוצר, ואף הלקוחה אילו הייתה יודעת שצריכה לשלם יותר הייתה משלמת ואינה יכולה לטעון להטעיה, ופשוט שהייתה כאן טעות מוכחת של המוכרת שטעתה בחשבון וחיסרה פריט אחד וכי"ל, והרי זה כטעות בדבר שבמנין שעולם חוזר (ח"מ סי' רלב ס"א).

12 דינו מבואר בשו"ע (ח"מ סי' פב ס"א): 'הפוגם שטר לא יפרע אלא בשבועה, אף על פי שלא טען הלוח השבע לי. כיצד הרי ששטרו אלף זוז, וטען הלוח פרוע כולו, והמלוה אומר לא נתפרעתי אלא מקצתו, לא יפרע את השאר אלא בשבועה כעין של תורה'.

13 ראו מכתלי בית הדין (ח"א) בדין שבועה בזמן הזה. ובאגרות משה (ח"מ) ח"א סי' לו) כתב שהמנהג הוא לחייב שליש במקום השבועה.

14 נחלקו הפוסקים בדין כתב יד אם יכול לטעון פרעתי, ובשו"ע (סי' סט ס"ב) הובאו ב' הדעות: י"א שדוקא על שטר בעדים שגובה בו ממעבדי מקפיד הלוח שלא להניחו ביד המלוה

הכרעה גמורה להקל, ואם אפשר עדיף מתחילה למנוע את המצב, כגון על ידי שלא יטול ידיו וכדומה.

6 שו"ת קנין תורה (ח"א סי' א'), משום שבזימון שלשה, אפילו יש שם אחד שאינו עונה כל ששומע ויכול לענות מצרפים אותו לזימון, וכתב בפסקי תשובות (סי' צט הערה ז) שאם אינו יודע לענות, ילמדו אותו לשמוע ולכוון לדברי העונה ויוצא מדיון 'שומע כעונה', ואפילו אינו מבין מה שאומר, אך ודאי נכון ללמוד שיאמר אחר אותו העונה מילה במילה.

7 לפי שעד ברכת הזן הוא בכלל הזימון, ואף שאח"כ לא ימשיכו לברך ברכת הזמון בעצמם אין זה עניינו, ושפי' יצאנו ידי חובת זימון כל זמן שיש שניים מתוך שלשה או ששה מתוך עשרה שעונים ומברכים ברהמ"ז.

8 כן משמע בשו"ע הרב (סי' קצט ס"י) שדין זימון עשרה כדין שאר דברים שבקדושה שצריך עניית הרוב.

9 במשנה ברורה (סי' שש סק"ט) מוכח שבארנבת יש איסור צידה כמו בצבי, שכתב שם שכאשר מוצא לפעמים ארנבת חולה מונחת על הדרך, אף על פי שאינה יכולה לזוז ממקומה אסור ליקח אותה דהוי צידה מדרבנן וי"א דחייב, [אמנם בלא"ה אסור ליקח אותה משום מוקצה]. והנה לגבי ארנבת ביתית שרגילה לבני הבית, הרי מבואר בשו"ע (סי' שש סעיף יב) 'חיה ועוף שברשותו מותר לצודו, והוא שלא ימרודו. אבל אם הם מורדים, אסור לתפסם אפילו בחצר, אם החצר גדולה שאם לא גדלה בין בני אדם היו צריכים מצודה. אלא שיש לדון לגבי ארנבות, כי לפי הנראה קשה לרכוש את האומן של הארנבות, אבל יתכן שבשלב מסוים היא מכירה את בעל הבית ואינה בורחת, וכן במציאות כאשר מרימים את הארנבת

ובא לעשות עצמו בתחילה עבד כנעני, בכה"ג יש לומר דאע"ג דרש"י פירש הסוגיא בעבד כנעני מטעמא אחרינא, מ"מ אה"נ שאין לנו כל ראייה להתיר [אפילו בצעיר לימים] במי שכבר הוא עבד כנעני וכל שכן בישראל גמור לצבוע זקנו, שהרי המעשה לא איירי אלא בנכרי שצבע ובא למכור עצמו. גם מהמשנה יש לדחות את הראיה, שאף שמדובר בעבד כנעני, יש לומר שהמשנה לא נחתא לאיסור של לא ילבש, ויש לומר הכוונה, שאפילו אם העבד מפרס עצמו באיסור, מ"מ האדון שלו אינו יכול למכור אותו כך, או יש לומר על ידי גוי, וכדלהלן.

דעת האחרונים לצבוע שערותיו לצורך או במקום בושה

אלא שלענין דינא, הגם שבשו"ת שואל ומשיב יצא להביא מקור לדברי הרמב"ם מהסוגיא בב"מ שם, מ"מ כתב בתשובתו להקל אודות איש צעיר לימים שאיננו לו מקרה שנתלבנו שערות חצי זקנו בצד אחד, והוא ירא וחרד לדבר ד', ובא לשאל אם מותר לו לצבוע השערות לבנות שיהיו שחורות, מחמת שיש לו בזיון וצער בין בני אדם, ואם אינו עובר בזה משום לא ילבש גבר. ואחר שהאריך שם בראיות, כתב, כי מאחר שלרוב פוסקים אין בזה אלא איסור דרבנן, לכן יכול לסמוך על רוב הפוסקים שהם רובא דמינכרא דלא ס"ל כרמב"ם, וממילא יכול להקל במקום בושה או צער, והיינו משום דלא בא לעשות כן על מנת לייפות וממילא יש לומר שבאופן זה לא גזרו.

אך בשו"ת מהר"א אשכנזי (יו"ד סימן ט) חלק עליו, וכתב שרוב פוסקים סוברים שהוא מדאורייתא, ולכן אין להקל. וגם ראיתי בספר אוצר נחמד (למהררי"י גרינוולד, ס' ד), אשר מנה פוסקים רבים שפסקו כרמב"ם ותמה על השואל ומשיב שכתב שרוב פוסקים סוברים שאסור מדרבנן. גם בשו"ת דברי חיים (יו"ד ח"ב סי' סב), תמה על השואל שם איך עלה על דעתו להתיר אפילו איסור דרבנן במקום שיכול להסיר חרפתו במה שיגלה על ידי סם כמו שנוהגים בכל מדינות אשכנז, שאין בזה שום איסור כלל וגם בגבות עיניו יוכל לבקש תחבולה שלא יוכר היטב, אבל ח"ו להתיר איסור לאו בתורה. וכתב שם שאפילו אם הוא איסור דרבנן אין להתיר זאת.

ומהרש"ם (ח"ב סימן רמג) הלך בעקבותיו וחזק סברתו, והביא תשובת מהר"ם שיק שאין שום מקום להתיר לצבוע שערות הלבנות זולת בצבע אדום מאוד.

גם בשו"ת שבט הלוי (ח"ג סימן קיא אות ג') כתב: בא לפנינו בחור הראוי לחופה, והראה לי שחלק התחתון של זקן פניו נתלבן כבר בצד ימין והלה מתאונן כי זה זיקק לו למצא אשה הראוי לו אם יש עצה לזה בענין שלא יעבור על המבואר (יו"ד סי' קפב) דאסור ללקט שערות לבנות או לצבוע אותם משום לא ילבש גבר שמלת אשה. הנה ידוע מה שנתלבטו גאונים אחרונים מהור"ם שיק והשואל ומשיב והדברי חיים בענין אחד שנתלבן חצי זקנו והיה ללעז אם יש מקום להתיר לו צביעת השער, ונקטו כולם להחמיר לצבוע אותם לשחור, רק ללבן.

אמנם כאן עצה פשוטה להתיר, דע"כ לא נאסר אלא להסיר הלבנות וישארו השחורות, אבל להעביר כולם דרך גילוח לית דין ולית דין דמותר, א"כ העצה ההגונה שיסתפר חלק התחתון של הזקן - מצד זה - לצד זה - וזה פשוט דמותר א"צ לפנים, דא"כ, וכי יש ששערותיו התחילו להתלבן אסור להעביר אותם דרך גילוח אעפ"י שאחר גלוח יהי נקרא בחור בשנים יותר, וליתר שאת אמרתי

מאי היא, כי הא, דההוא עבדא סבא דאזל צביעה לרישיה ולדיקניה. אתא לקמיה דרבא, אמר ליה: זיבנן. - אמר ליה: יהיו עניים בני ביתך. אתא לקמיה דרב פפא בר שמואל, זבניה. יומא חד אמר ליה: אשקיין מיא, אזל חווריה לרישיה ולדיקניה. - אמר ליה: חזי דאנא קשיש מאבנך. - קרי אנפשיה: צדיק מצרה נחלץ ויבא אחר תחתיו. ע"כ, וראיתי מדקדקים דמשמע מדברי הגמרא שאין בזה איסור אלא מצד שמטעה אותו על המקח, ולא משום לא ילבש. ואע"ג דמייירי בעבד כנעני, כמו שפירש רש"י שם, מכל מקום הרי גם בעבד כנעני יש איסור של לא ילבש (כמו שכתב בהגהות טל תורה שם ד"ה מתני').

אכן הלא מצינו שנחלקו הראשונים אם עבד עברי היה או עבד כנעני, דהראב"ד כתב דישאל היה ושכירות לזמן היה, וקראו מכר לפי שאפילו המוכר עצמו לשש נקרא מכר, והרשב"א הקשה עליו דא"כ מאי קאמר ליה רבא 'ויהיו עניים בני ביתך', אין לך עני גדול מזה שהוצרך למכור עצמו, והביא פירוש רש"י דכנעני היה, והקשה עליו גם כן דכנעני זה אם לא נשתחרר היאך יכול למכור את עצמו דאדון הוא, ואם נשתחרר ה"ז כישראל גמור. וכתב לתרץ: ושםא בעבד כנעני שהפקירו רבו דעדיין צריך גט שחרור, ומסתברא דערל ממש היה ומכירה ממש הוה. ע"כ. והנה לדברי הרשב"א שהיה ערל ונמכר לעבד כנעני, אין קושיא כלל, שהרי כשצבע עצמו עדיין היה גוי, וממילא לא שייך אצלו איסור לא ילבש. וכן יש לפרש בדעת רש"י שכתב: ונכרי היה, דעבד עברי אסור לאחר חורבן, שאין היובל נוהג. שכוונתו שהיה גוי, ובא למכור את עצמו לעבד כנעני.

אמנם הראב"ד שסובר שהיה ישראל, יתכן לומר שבאמת איסורא עביד, ומעשה שהיה כך היה. אך עדיין יש להביא ראיה מהמשנה שם "אין מפרסין לא את האדם ולא את בהמה ולא את הכלים". משמע שבכולם האיסור מטעם אחד, שאין לפרס משום שמטעה את המקח, ולכאורה יש לדקדק מזה שאין כאן איסור של לא ילבש, שאם לא כן, באדם היה להמשנה לפרש שאסור לעשות כן משום לא ילבש. ומעתה יש לנו ראיה שכאשר עושה כן לצורך פרנסה מותר הדבר, אלא שבאופן שהיה זקן וצבע זקנו כמעשה שהיה שם בעבד שקנאו רב פפא, בזה עובר על איסור שמטעהו ומאנה אותו כאילו הוא אדם צעיר שכוחו רב. אבל כל שאין כאן אונאה והטעיה, כמו בבחור לימים, שאף אם הלבין זקנו אין הדבר מגרע מאומה מכוחו, אזי אין איסור בצביעת הזקן, משום שעושה כן לצורך פרנסה.

אלא שבשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"א סי' רי) דקדק מדברי רש"י שכתב דמייירי בעבד כנעני להיפך, כי מכך שפירש שמדובר בעבד כנעני, יש לדקדק שבסתם אדם שאינו עבד כנעני אסור משום 'לא ילבש גבר', וכתב שגם משום כך העמיד רש"י בעבד כנעני שאין לו איסור של לא ילבש.

אלא שרש"י נתן טעמו במה שכתב שמייירי בעבד כנעני, משום שעבד עבד אסור לאחר חורבן שאין היבול נוהג, ומשמע להיפך, שאף בעבד עברי אין איסור של לא ילבש, עוד קשה, שאף בעבד כנעני נוהג איסור לא ילבש, שהרי דינו כאישה, וכשם שאישה אסורה ללבוש בגדי איש, עבד אסור ללבוש בגדי אישה. ואם כן לכאורה אדרבה יש לנו ראיה הפוכה לכאורה שמותר לצבוע זקנו, וא"כ כדי ליישב מה שנאסר ללקט שערות לבנות מתוך זקנו, וכן הדין בצבוע כמו שכתב הרמב"ם, בהכרח לנו לומר שלצורך פרנסה מותר, אלא שכאשר יש חשש אונאה ומקח טעות אסור.

ברם לפי האמור לעיל שרש"י פירש שנכרי היה

ילבש', וכמו שכתב בכסף משנה (שם) שפסק רבינו כרבי אליעזר בן יעקב שמשנתו קב ונקי, וכן תירגם אונקלוס לא היא תיקון דגבר וכו' ולא הצריך שישב איש בין הנשים או האשה בין האנשים.

ובספר עבודת המלך (שם) סידר סוגיא זו וכתב וז"ל: המלקט שערות לבנות מתוך השחורות מראשו או מזקנו, משיילקט שיערה אחת לוקה. והוא מגמרא דשבת ומכות. והשיג עליו הראב"ד ז"ל לא מחוור שיהא לוקה באחת שלא אמרו אלא 'אסור' (ודבר זה אפילו בחול אסור משום שנא' לא ילבש וכו'), ועוד מאי עדי אשה איכא בחדא, והא לא מנכרא מלתא כלל. ועי' בריטב"א במכות (שם) שדייק גם כן מלשון 'משום שנאמר', שהוא מדרבנן, [וכן דעת תלמידי הרשב"א דכל מקום שאמרו 'משום שנאמר' אינו אלא מדרבנן אבל רבו החולקים בזה, ובאמת אי משום לשון 'משום שנאמר' הנה בש"ס כת' המובא בדקדוקי סופרים בין במס' שבת בין במס' מכות ליתא להך 'משום שנאמר' כי אם 'אסור משום לא ילבש' וכו' וכן הנוסחא ברי"ף ועוד רבוותא], וכתב על זה, דכרבנן אתיא דפליגי עליה דרבי אליעזר בן יעקב, אבל לרבי אליעזר בן יעקב אסור מדאורייתא, והא דאמרין העברת שיער מדברי סופרים דלא כרבי אליעזר בן יעקב. ובדעת רבנו [הרמב"ם] אי אפשר לומר כן, דהא איהו סבירא ליה כרבי אליעזר בן יעקב ובהעברת שיער דהוא מדברי סופרים, וכבר כתבנו לישב דברי רבנו באופן דלכולי עלמא הוי לעדות עדי אשה מדאורייתא, והריטב"א סיים דאפשר דהוא מדאורייתא, ולא דק בלישניה וכתב שכבר האריך בזה במסכת נזיר ובמהדורא קמא למכות ולא זכינו לאורם. ע"כ.

ובבית יוסף הכריע כדעת הרמב"ם שחייב מלקות. אמנם בשולחן ערוך (יו"ד סימן קפ"ב ס"ו) לא כתב שחייב אלא שהוא אסור, וז"ל: אסור (לאיש) ללקט אפילו שער אחד לבן מתוך השחורות, משום לא ילבש גבר (דברים כה) וכן אסור לאיש לצבוע (שערות לבנות שיהיו) שחורות, אפילו שיערה אחת. ע"כ. ונחלקו הפוסקים בדעתו אם חזר בו ופסק כדעת הראב"ד שאיסורו מדרבנן, או שהזכיר האיסור מן התורה בלשון איסור, ולא כרמב"ם שהזכירו בלשון חייב. מיהו גם אם נאמר שהבית יוסף לא חזר בו בשולחן ערוך ופסק גם בשולחן ערוך שהאיסור מן התורה, עדיין יש מגדולי הפוסקים שהכריעו כדעת הראב"ד ובראשם הגר"א (שם ס"ק י"ג) שפסק שהוא מדרבנן וז"ל: ברייתא הובאה ספ"י דשבת וסוף מכות, והרמב"ם כתב שחייב כיון שהוא תיקון הנראה כנ"ל, והראב"ד חלק עליו וכתב דאינו אלא מדרבנן כמו כל העברת שער. וכו"ה הגי' בגמ' שם ושם. ע"כ.

ראיה להתיר לצבוע זקנו לצורך שידוך או פרנסה

המתבאר לן מדברי הפוסקים שזה וודאי שאסור לאיש ללקט שיערה לבנה מראשו או זקנו, רק שנחלקו אם הוא איסור דאורייתא או דרבנן, אלא שמכל מקום שאלה ששאלה בבי מדרשא, וכבר דשו בה הרבה מן הפוסקים, באופן שהוא בחור צעיר ורוצה לצבוע זקנו לצורך שידוך או פרנסה, שאין מטרתו כדי לייפות את עצמו סתם כאשה, אלא שסיבת הצביעה היא מפני צורך גדול כשידוך ופרנסה, אם יש לומר שמחמת טעם זה שוב אינו בכלל האיסור של 'לא ילבש'.

והנה יש להוכיח להתיר, וכמה מן הפוסקים הוכיחו כן כל אחד לפי סגנונו לדקדק מדברי הגמרא במסכת בבא מציעא (ס'ו) לגבי מה ששינוי במשנה שאין מפרסין את האדם, שמשמר עבדו שייראה יפה משום 'מקח טעות': פרכוס דאדם

אך גם בנידון דידן נראה שהוא רוצה להקל אם יש טעם נכון בדבר ואינו רק ליופי נוי. אמנם מה שכתב שרוב פוסקים נטו לאיסור לרב ההוא לצבוע שערותיו, הנה באמת מצינו הרבה פוסקים מאד שלא כתבו כן וכן, וגם יתכן שדוקא לרב ההוא לא התירו משום שלא היה צעיר לימים, אבל מי שהוא צעיר לימים ונתהפך טבעו והלבינו שערותיו עד שמחת כן לא יכול למצוא שידוך או פרנסה בזה יודו להקל.

וראה עוד בשו"ת לבוש מרדכי (סימן כ"ד) שכתב עוד דמאחר שמכון למען ישיג משרה אין כאן איסור, ובלבד שלא יהא איסור הונאה דהיינו אם יודע הוא בעצמו שכחו במתניו לעבוד העבודה שמקבל ורק כדי שלא יפחד המקבל שיחשוב כיון ששער לבן נזרקה כשל כחו, ומוסיף בדבריו עוד נימוק להיתר כיון דידוע עתה שכן הדרך לצבוע עיניו שם.

וע"ע בשו"ת צפנת פענח סימן רנ"ח כתב בתשובתו להרב ר' אשר זעליג מרגליות שאיסור צביעה הוא רק לגבי שערות הראש אבל לא לגבי שערות הזקן, מפני שניתן לומר ששער זקן לא מקבל צביעה בטוב וכי יש נפקא מינה בין זכרים לנקבות מחמת ששער של זקן הוא קשה וכו' יעו"ש.

ובשו"ת מנחת אלעזר (ח"ד סימן כג) הביא דעות הפוסקים והאריך להוכיח להתיר, ותו"ד דיותר נראה שאין בזה אלא איסור דרבנן, ועיי"ש כל דבריו, אלא שכתב בחיתום תשובתו, וזה לשונו: וכבר כתבתי בתחלת דברי כי לא באתי ח"ו לחלוק על גדולי האחרונים ז"ל ובפרט על הד"ח ז"ל ובודאי יש להחמיר כדבריהם אך באתי לעורר בעיקר ההלכה כנ"ל להיתר. עכ"ל.

ובשו"ת אגרות משה (י"ד ח"ב סימן סא) כתב נמי להקל, דאם כוונת צביעתו הוא לא ליפוי אלא כדי שיקבלוהו למשרה באופן שאין איסור אונאה כגון שידוע שיעשה המלאכה כצער, מסתבר שיש להתיר כמו בלבוש מפני החמה והצנה שהתיר הב"ח כדהביאו הט"ז סק"ד והש"ך סי' קפ"ב (סק"ז), והסכימו לזה כיון שהוא רק דבר אחד ולא מתדמה בזה לאשה. וכתב שם שנזדמן לו לראות ספר המאור להגרא"מ פרייל שמדבר בזה וכן תשובה מהגאון ר' משה מרדכי עפשטיין הר"מ דסלאבאדקא והעלו ג"כ להתיר לצבוע בשביל השגת משרה כשליכא איסור אונאה עיני שם. וגם במאורי אור - קיצור שולחן ערוך (י"ד סימן קפ"ב) כתב בפשיטות להתיר במקום בזיון וצער. עיי"ש.

וכן בשו"ת מנחת שלמה (ח"ב סימן פו אות ג') כתב שנוהגים להקל לצבוע או ללקט לבנות מתוך שחורות למי שהוא צעיר ובכה"ג, שלפי הגיל שלו הוא כעין מום וכונתו רק להסיר ממנו את המום ולהיות ככל אדם ואין זה דומה לתיקוני נשים.

וכן בקובץ תשובות מהגריש אלישיב (ח"ג י"ד סי' קכח) כתב שלביש בגדי אנשים לנשים ולהפך אסורה בכל ענין, אבל יפוי הגוף אינו בכלל לא ילבש אלא כשמתכוין לשם יפוי, ולא כשמתכוין לשם צער. וכתב לענין מי שהלבינו חצי זקנו שדנו בו הפוסקים הקודמים, שכיון שאינו עושה כן אלא שלא יתבייש ויצטער אין איסור בדבר.

ובתשובות והנהגות (ח"ד סימן קצה) כתב אודות שאלה זו לצבוע שערות הראש כדי להיראות צעיר, וזה לשונו: שאלה זו כבר נידונה באחרונים (עיין בש"ח מערכת ל כלל קטז). בשו"ת לבוש מרדכי מהגר"מ אפשטיין, ושו"ת שרידאש יו"ד (ח"ב סימן פא), צידדו להתיר כיון שאינו מתכוין ללייפוי רק לתועלת מעשית ובכה"ג אין איסור לא ילבש ע"ש.

תשובות הנ"ל דנו בזה להקל, והמחמירים מחלקים בין דאורייתא לדרבנן, ובצביעת שערות לכמה פוסקים הוא איסור דאורייתא, או שאר חילוקים כמבואר בדבריהם.

אין איסור לא ילבש ליפות עצמו ממום

אמנם בנידון הבחור ההוא שהיתה לו שומא בפניו, כתב במנחת יצחק להתיר, בין לחתוך היבלת, ובין לצבוע השערות אם קשה לחתוך היבלת, משום שפשיטא שיבלת כמון זו מיקרי מום, וכמבואר ברמב"ם (פ"ח מה' ביאת מקדש הט"ו) דמי שהיתה בעור פניו שומא שיש בה שיער אף על פי שאינה כאיסור אלא כל שהוא, הוי מום גבי כהנים, וברפואת מום שבגוף בודאי אין משום לא ילבש. וראה מדאיתא (כתובות עה). אבל הוא שהלך אצל חכם והתירו אצל רופא וריפא אותו מקודשת, היינו אם אמר לה על מנת שאין עלי מומין ונדרים עיני שם, ולא חילק בין מום למום.

ואף לצבוע השערות למראה השערות שבזקנו נראה גם כן שמוותר, והוא על פי מה שכתב בלבושי מרדכי (ח"ד סי' ק) לבאר טעם החילוק בין הא דמגרר גלדי מכה וצואה, לאיסור דצביעת שערות לבנות, דבשערות מתחילת בריאתו בטבעו להשתנות ללבנות, אין כאן שינוי בטבעו, ואדרבה בצביעה משנה מה שנברא בטבעו כדי ליפות בה. והיא דרך נשים משום נוי ויפיה, על כן יש בו משום לא ילבש גבר. וכן לענין ליקוט שערות לבנות מתוך שחורות היינו טעמא, אבל לגרר גלדי מכה וצואה וכדומה, הרי זה להיפוך, שאינו עושה רק להעביר מה שניתוסף על בריאת הטבע, והוא מחזיר עצמו לטבע האדם, על זה שייך הפסוק כל פעל ד' למענהו (משלי טו, ד), עכ"ל.

והנה אף שהוא מיידי שם להסיר מה שנעשה בו על ידי חום השמש, שנשתנה אחרי הלידה, מה שאין כן כמו בנד"ד דהוי מתחילת ברייתו, אבל מכל מקום כיון דהוי דבר שאינו בטבע הבריאה של שאר בני אדם, שייך לחלק כנ"ל, דשאני מה שנשתנו שערותיו ע"י שומא שבגופו, ובין שערות לבנות שנולדו בו בלא סיבת איזה דבר הגורם הנראה בו.

והגם דזה בלבד מה שנשתנה השערות לבנות בעוד צעיר לימים הוי שינוי בטבע, וכנראה דמהאי טעמא ס"ל לבעל התשו' אבני זכרון הנ"ל, להתיר לצורך פרנסה לצבוע השערות, כל זמן שלא בא לגיל השנים שמתלבנים השערות בטבע כנ"ל, אבל יש לומר שגם בצעיר לימים יש מציאות בטבע הלבנת השערות, וכמ"ש הרמב"ם (נפיה"מ ברכות) על הא דאמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה, ופירש שקרא ושנה הרבה עד שהלבינו שערות ראשו עיני שם. ושייך לומר כנ"ל דבצביעותיו משנה הטבע, משא"כ היכא דהוי ע"י שומא הנראה לכל די"ל שפיר דאין בזה משום לא ילבש כנ"ל.

אמנם להלכה למעשה גם הלבושי מרדכי בנדונו, התנה בהתיר אם יסכימו ב' גדולי הוראה מ"מ בודאי יש לצרף אותם הגדולים שצדדו להתיר אף בצביעת שערות לבנות לצעיר לימים בלא שומא, אף גם אם להלכה ולא למעשה כנ"ל. ובאם אפשר ע"י נכרי בודאי עדיף, דאז יש לצרף גם השו"ת בית היוצר להתיר כן למעשה בצעיר לימים גם בלא שומא כנ"ל, וכ"ש בבאים ע"י השומא. עכ"ל. ומדברי המנחת יצחק משמע שבאמת סבירא ליה דיש להתיר גם במתלבן לחוד, אם הוא בחור לימים, והדבר מונע ממנו למצוא שידוך או פרנסה, רק שיעקר דבריו נסובים להתיר באופן הפשוט יותר במי שיש לו שומא שיש עליה שערות לבנים,

לו שיתחיל להסתפר בצד אחר שלא התחיל עדין להתלבן ויגמר בצד שהתלבן, ואעפ"י שכאן נשארים עיקרי שערות הזקן לצד חוץ, א"כ עכ"פ מגלח לבנות מתוך שחורות, מ"מ כיון שכן דרך המתגלחים שמגלחים חלק הנוטה לגרון ומשיירים השאר, וגם נוטל רוב שחורות עמו בכי הא נראה דאין חשש כלל. עכ"ל.

דעת הבאר משה שגם הרמב"ם מתיר

אמנם בשו"ת באר משה כתב (ח"ח סי' ה) אחר שהביא דברי הרמב"ם שפסק כרבי אליעזר בן יעקב, ביאר, שהטעם שיש איסור דאורייתא בליקוט שערות לבנות מתוך שחורות אף שעדיין ניכר שהוא איש, לפי שהוא כמו שיש איסור באשה הלובשת בגד אחד של איש ואיש הלובש בגד אחד של אשה, שהרי המלקט שערות לבנות מתוך שחורות אינו נראה כאשה בכל מלבושיו, אלא רק עושה כדרך הנשים במה שדואג להתנאות, וביאר בזה שיסוד האיסור הוא, משום שתמיד דעתו על כך שיהיה נראה כאיש צעיר לימים להראות לנשים יפיו, ואם כן ממילא תתעורר אצלו מחשבת זימה, ומכאן למד הרמב"ם שזהו גדר האיסור ושישנו גם בהחלפת בגד אחד בלבד.

ומהאי טעמא יצא לחדש שאפילו לדעת הרמב"ם גדר איסור לא ילבש הוא כל שעוסק בייפוי כדי להראות לנשים יפיו, וממילא באיש צעיר לימים שהיו בזקנו שערות לבנות אחדות והיה נראה כאיש בא ימים, ולא היה יכול לבא בקשרי שידוכין עם אשה צעירה הראויה לו לפי שניו, ובא לשאל אם מותר לו ללקט השערות הלבנות לצורך מציאת שידוך, גם הרמב"ם יודה להקל, יען שהוא עושה כן לשם שידוך ולא לשם זימה, ממילא אין איסור בדבר.

נמצא לפי דעתו גם להרמב"ם יש להקל בזה באופן שאינו רוצה להתנאות, אלא רק רוצה למצוא שידוך או למצוא לעצמו פרנסה. ובאמת שכן סבר גם השואל בתשובת שואל ומשיב, ה"ה הרה"צ אב"ד ליסקא, אלא שכתב טעם אחר להקל לפי הרמב"ם, ובזה לא הסכים עמו השואל ומשיב.

ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ו סימן פא) כתב ע"ד בחור אחד מתלמידי ישיבה אשר על פניו במקום גידול שער זקנו, וזקנו מגודל בשער רגיל, ורק מהשומא יוצאים שערות לבנים, ונראים בזקנו שורה אחת שערות לבנים בין השערות הרגילות, ועי"ז נראה מגונה ביותר, והוא חסרון גם לענין שידוך, וכתב כי מעשה שהיה ברב אחד שנתלבן חצי זקנו ופאה אחת וחצי הראש, וחצי השני של הראש ופאה הב' וחצי זקן הב' נשארו שחור, והיה לבז בעיני רבים, ונשאל השאלה לכל גדולי הדור אם יש לו היתר לצבוע השערות הלבנות לשחור, רובם נטו לאיסור, כמבואר בתשובת שואל ומשיב (מהדו"ק ח"א סי' רי), ובת' מהר"י אשכנזי (ח"ו"ד סי' ט). ובת' דברי חיים (ח"ב יו"ד סי' סב), ות' מהר"ם שיק (ח"ו"ד סי' קעב וקע"ג), אמנם היו גם המצדדים להתיר בכה"ג, ה"ה בת' מנחת אלעזר (ח"ד סי' כ"ג) להלכה ולא למעשה, ובת' אבני זכרון (ח"ג סי' לט), כל זמן שאין מתלבנים השערות בטבע, ובס' מנחת פתים (י"ד שם) ציין לתוס' (שבת ג.) דמוכח דאם בוש מבני אדם מותר לצבוע שערותיו, ודברי התוס' אלו הובאו גם בדרכי משה (י"ד סי' קנז) עכ"ל.

ובתשובת בית היוצר (י"ד סי' מה) מתיר על ידי עכו"ם והוא לא יסייע כלל עיניו שם, והובאו כל אלה בספר שיערים מצויינים בהלכה (סי' קעא אות א.) והנה דברי התוס' (הנ"ל בשבת שם) שלמד מזה המנחת פתים בפשיטות שמוותר לצבוע שערות אם בוש מבני אדם, הנה הוא היסוד אשר כמה מבעלי

בדין הרודף אחרי עוף בשבת

כמה בחורים הסבו יחד לסעוד את סעודת השבת בישיבה. באמצע לשיר את זמר 'כל מקדש' נשמע לפתע זמזום של דבורה, ולנגד עיניהם ראו דבורה ענקית בעלת כנפים רחבים עפה לצד הפלורסנט, וכל חברי השולחן התרוממו בבהלה ממקומם. החברים עמדו מן הצד והעלו רעיונות, כיצד אפשר לסלק את הדבורה ללא חשש איסור שבת. אחד הציע לקחת בגד ולהכות בה עד שיתקלקלו לה הכנפיים. אחר הציע להתזי עליה עם מבשם אויר עד שיידבקו לה הכנפיים עד סוף הסעודה, וחבר שלישי הציע, לרדוף אחריה מכל הצדדים, עד שתתעייף ותעצור בצד מבלי לעוף. האם אופנים אלו מותרים בשבת?

תשובה: בשבת (ק"ה) תנו רבנן הצד צבי סומא וישן חייב, חגיר וזקן וחולה פטור, אמר ליה אביי לרב יוסף מאי שנא הני ומאי שנא הני, הני עבדי לרבוויי הני לא עבדי לרבוויי, והתניא חולה חייב, אמר רב ששת לא קשיא, הא בחולה מחמת אובצנא הא בחולה מחמת אישתא, וברשי: אובצנא עייפות שאינו יכול לזוז ממקומו נצוד ועומד הוא. הביאור מחמת אובצנא, מדובר בעייפות נוראה שאפילו אם משהו תופס אותו הוא לא מנסה להשתמש מרוב עייפות ויגיעה, שונה זאת מחולה מחמת אישתא שאם מנסה לתפוסו, יכול קצת להשתמש ומנסה לברוח.

בשולחן ערוך (סימן שט"ז ס"ב) הצד צבי ישן או סומא חייב, חגיר או חולה או זקן פטור, וכתב במשנה ברורה שאפילו שפטור, אבל אסור מדרבנן, ועל כן כשמוצא ארנבת חולה מונחת על הדרך, אף על פי שאינה יכולה לזוז ממקומה, אפילו הכי אסור לקחת אותה דהוי צידה מדרבנן, ויש אומרים שזה אפילו מדאורייתא.

ובביאור הלכה (ד"ה או חולה) מביא את דברי ה"ז שביאר שהשולחן ערוך סובר כרש"י שבחולה וחמת אובצנא פטור, מפני שאינו יכול לזוז, משום שהשולחן ערוך מדמה חולה לזקן, וגם זקן אין יכול לזוז מחמת יגיעה, וגם חולה מחמת עייפות אינו יכול לזוז מחמת היגיעה, ובחולה מחמת אישתא יהיה חייב, אבל המשנה ברורה חולק שמכיון שלא ביאר השולחן ערוך באיזה חולה מדובר אפשר לומר שמתכוין לחולה פשוט שזהו מחמת אישתא, וכמו שיטת ה"ח שהביא המגיד משנה (יש לצייין שבשבת בגליון דר"ח מובא כשיטת רש"י) שבאובצנא חייב שיכול קצת לזוז, ובאישתא אין יכול לזוז כלל ויהיה פטור.

אך כתב הביאור הלכה שגם ה"ח אינו חולק לדינא עם רש"י, וגם לשיטתו אם יהיה עייפות נוראה שאינו יכול להשתמש יהיה פטור, וגם לפי רש"י אם יהיה חולה מחמת אישתא שאינו יכול לזוז יהיה פטור, וכן צידדו המחצית השקל והאליה רבה והנשמת אדם. אבל בבית יוסף (ד"ה צד) לא משמע כן, רק לפי ה"ח באובצנא יהיה חייב בכל גוונא, ובאישתא יהיה פטור, ואיני יודע טעמו מה זה שונה מחגיר או חולה שפטור בגלל שאינם יכולים להשתמש, ואי אפשר לחלק שזקן או חגיר לעולם לא יוכלו להשתנות מהמצב שלהם, מה שאין כן אובצנא שזה רק לזמן, מפני שבסוגיא (שם) מובא שחגב בשעת הטל פטור מצד, מפני שהם עוורים באותו זמן, על אף שלאחר שיגמר הטל עיניהם מתפקחים.

ומסיים הביאור הלכה ודע דנסתפקתי לרש"י (ולכאורה הספק הוא לא דווקא לשיטת רש"י, רק לפי המשנה ברורה והמחצית השקל הספק הוא גם לשיטת ה"ח שאינו חולק לדינא עם רש"י) איך הדין אם דרך אחר איזה חיה או עוף כדי לצודו עד שנעשה עייף, שאינו יכול לזוז ממקומו, או שהכה עד שנעשה חגיר, אם חייב עבור זה משום צידה, או אפשר דאין דרך צידה בכך, משום שהדרך ליטול את הנצוד ולא להשאיר אותו במקומו.

העולה לדינא:

כתבו בשם הגר"ש אלישיב בספר אשרי האיש, דלפי ספק הביאור הלכה להכות מעופף עם מקל, אם יפסיק לעוף בגלל זה, וכל שכן אם יתקלקלו לו הכנפיים אסור, וכן אסור להדביק לו את הכנפיים על אף שזה לזמן מועט, וכמו כן אסור לרוץ אחרי עוף עד שמתעייף מחמת זה.

בדין נמלך בברכות הנהנין

משולם הוא מאותם שמכירים את השמש בצד המזרחי יותר. מאז ומתמיד היה הוא מעשרה הראשונים, ומתראשונים שבהם, והיה שווה שעה אחת כחסידי הראשונים, ואחר כך מתפלל, רגיל היה לפתוח את היום בכוס קפה חם וחזק, ולאחר מכן לא היה מפסיק שוב, לשום צורך שבעולם, באותו היום בבואו כהרגלו לבית הכנסת, מצא שני צורבים צעירים שהקדימו אותו ולמדו בהתלהבות ובריתחא דאורייתא, "מתכוונים למבחן" הרהר לעצמו, ופנה אף הוא להצטרף לאווירה החמה, אלא שלאחר דקה של לימוד, חלף אחד מהצורבים לידו, ומבלי משים התחכך בכוס הקפה של משולם, שהיתה עוד מלאה למחצה, והפילה לרצפה. הבחור מיהר לנגב את רצפת בית הכנסת, והתנצל בפני משולם, תוך כדי שהוא ממחר להכין לו כוס קפה חלופית, על פי הוראותיו, אלא שלפתע חשב משולם, הרי אין הרגלי לשנות יותר מכוס קפה אחת, ואם כן צריך אני לברך שוב על כוס קפה זה, משולם שטח את ספקיו בפני הני תרי צורבא מדרבנן, ויחד ביררו את ההלכה למעשה מה הדין:

תשובה: בבואנו לדון בדיני "נמלך" צריך תחילה לחלק בינו לדין "היסח-הדעת" שבנמלך הדיון האם חשב בברכה גם על דברים שלא היו לפניו ושלא בדעתו לאכול, ואילו בהיסח הדעת הכוונה שחשב שסיים לאכול.

ועכשיו נבוא לבאר את דיני נמלך יש שלוש חילוקים עיקריים. א. אם דעתו במפורש לאכול גם מין אחר אפילו ששתי סוגים נפרדים (כגון דג ושכר) ולא דווקא שחשב בשעת הברכה (שו"ע הרב ר"ז ס"ו) או שאפילו בלא דעתו במפורש אלא שרק דרכו תמיד לאכול ביחד (משנה ברורה ריב ס"ק ד') לא מברך, ובזוהר הברכה (פ"כ ס"ו) מביא מהרב אלישיב שבהרבה מצבים (כגון שמנשנש בבית) אין גמירות דעת מוחלטת, כיון שאנו בדורינו היום נמלכים ומשנים דעתנו תדיר, ולכן תמיד לא יברך ברכה נוספת.

ב. בסתמא (שלא חשב שכן ולא חשב שלא) לשולחן ערוך (בביאורו לפי רוב האחרונים). לא מברך אפילו במין אחר, אך צריך שיהיה מסוג דומה, שאנשים אוכלים שתי המינים יחד. אך המגן אברהם לומד בדברי השולחן ערוך, שתמיד צריך לברך (כשלא נשתיר), והמשנה ברורה פוסק (ר"ז ס"ק כ"ב) שבאותו המין [אפילו שתי סוגי יין] אינו צריך לברך, במין אחר צריך לברך, אך אם עוד לא גמר את המאכל הראשון אפילו במין אחר לא יברך. אך דווקא בדומה למין הראשון (שו"ע הרב שם).

אך אם קבע את אכילתו בפירות דעת החיי אדם (כלל ס"א) שפטור מברכה אף במין אחר, והמשנה ברורה פוסק כמותו בצירוף דעת השולחן ערוך שתמיד מין אחר לא נחשב לנמלך, אך בשו"ע הרב מביא יש אומרים שכל הפטור אפילו באותו המין רק בקבע, וכתב שלא שייך קבע באכילת פירות, ולפי זה צריך לברך, אך למעשה פסק שלא לברך, מדין ספק ברכות להקל, אך לכן כותב, וכן כתב הה"מ"א (ר"ז ס"ה) שלכתחילה תמיד צריך להיות דעתו ממש.

ג. אם נמלך לגמרי כדוגמת ה"ח המובא במשנה ברורה (קע"ז ס"ק יח') כשקנה לעצמו לחם לאוכלו כולו, ואחר כך נתאוה לאכול עוד, ושלא לקנות עוד צריך לברך, אך אם יש לו בבית ורוצה לאכול עוד לא נחשב נמלך, בשער הציון (כ"ה) מביא דוגמא לנמלך, ומדגיש שבשתיית יין אפילו שלא צריך להביא מהשוק נחשב לנמלך, ובשמיית שבת כהלכתה (פרק מה הערה כ"ט-ק') מביא מהג"ר שלמה זלמן אויערבך שאינו יודע בבירור טעמו של השער הציון ובהמשך דבריו מבאר שהתכוון לשנות רק את יין הקידוש.

ובנידונינו, בכוס קפה, ששותה רק כוס קפה אחד תמיד, ורק בגלל ששפך רוצה להכין שוב, לכאורה נחשב לנמלך לגמרי, אך יש שתי סברות לפוטרו מברכה.

הראשון, שיטת הכף החיים (ס"ק קע"ד סק"ד) שאף הנמלך, כמו באותו אחד שלח לקנות עוד לחם, אם נשאר לו עוד לחם כשהחליט שרוצה עוד, לא יברך, אך בקיצור שולחן ערוך (סימן ט"ז ס"א) כתב שאפילו צריך לברך, על מה ששלח לקנות בחנות. ויש שהוכיחו דעתו של המשנה ברורה מדבריו (סימן קע"ט סק"ט) שמדבר לגבי אדם שנכנס למקום שיושבים שם חבורת אנשים לסעודה ולא הוזמן, ואחד הושיט לו כוס ובירך, ולאחר מכן אחר גם הושיט לו, שיברך מפני שנחשב לנמלך, אפילו שלא גמר לשנות את הכוס הראשון, ומבאר בשער הציון (סק"כ) מדוע שונה מהדין בהלכות שחיטה שאם לא גמר לשחוט את הראשונים, לא חוזר ומברך, ומחלק שכאן שונה שלא שייך כאן קביעות, כיון שבא רק דרך עראי לשם, ויש המוכחים מזה שלא מתרץ שכאן מדובר בנמלך לגמרי, ולכן לא עוזר נשתיר אלא מתרץ שכאן זה עראי, משמע שסובר המשנה ברורה שכן עוזר נשתיר, אף בנמלך כשיטת כף החיים.

ואף במקרה שלנו שנשפך הקפה, ורק נשתיר כמה טיפות שניתן לשנות במבואר באשל אברהם (בוטשאטש ס"ו ר"ה) לגבי אחד שנשתיר לו רק פירורין שלא מברך מכיון שהיה בידו ליקח הפירור בפני עצמו. וגם אם אין דרך העולם ליקח פירור בפני עצמו, מכל מקום כיון שאילו היה רוצה היה אוכל, לא שייך בכך מניעה על ידי שאינו רגיל, וכתב יש לפעמים אוכלים ממה שאינו רגילות. ונלמד מדבריו לענייננו שגם אם נשתיר קצת קפה בכוס אינו מברך, אך אם כבר זרק את הכוס לפח, ואחר כך חשב שרוצה להכין קפה חדש נראה שצריך לברך.

והג"ר שלמה זלמן אויערבך (שמירת שבת כהלכתה פרק מה ס"ק צט) מחדש סברא מחודשת לפוטרו כי דעתו בברכה לפטור כוס קפה, ולא דווקא את מה שהכין בהתחלה, לכן יוכל להכין קפה חדש ולהיפטר בברכה הראשונה, ואפילו אם לא נשתיר במה שנשפך, אך לסברתו אם נשפך על חצי מהקפה אם יכין כוס חדש שלם יפטר מברכה רק בחצי הראשון, דדעתו הייתה על כוס קפה אחד, אך לסברת הכף החיים, כיון שנשתיר יכול לשנות עוד כוס שלם בלא ברכה.

העולה לדינא:

א. אם נשתיר עדיין מהקפה הקודם, יכול להכין חדש ללא ברכה.

ב. אם נשפך כולו, נכנס לפלוגתא דרבוותא, ודאי שאם מכין כמות גדולה יותר ממה שלא שתה בתחילה שחייב בברכה. וירא שמים יצא ידי חובה בברכה על דבר אחר, וכל זה כשאינו רגיל לשנות יותר מכוס אחד.

ומיהו כל זה בנידון דידהו שמעוניין שיקבלו אותו לפקיד, וחושש שלא יקבלו אותו כשנראה זקן, צידדו בזה להקל, אבל בנידון דין מיירי בבחור שנראה קצת מכוער בשערותיו שהתחילו להתלבן, והוא בן שלשים ולא נשא מעולם אשה, ותולה תקונו בכך שאם יצטבע ייראה צעיר יותר ויהיה לו קל יותר להשיג שידוך. והנה בנידון דין חושש אני שבאמת כוונתו איננה רק לשם שידוך, אלא רוצה לעשות זאת כדי למצוא חן בעיני בני אדם, ומתכוון בכך גם לייפות את עצמו, ולא אוכל להתיר בזה איסור תורה, שאפילו תלישת שיערה אחת לבנה מתוך שחורות לא התירו, וההיתר של האחרונים הנ"ל הוא רק כשצריך משרה ואינו רוצה להתראות כזקן, אבל אינו מתכוון כלל לשם יופי, אבל כאן ראוי לחשוש שמתכוון לשנות את מראיתו כדי שיתראה יפה, וכה"ג יש חשש איסור תורה, ובפרט כיון שלא נהגו האנשים לצבוע שערות ראשם, הוי מעשה איסור של לא ילבש ולא מועיל בכה"ג להתיר משום כוונתו. עכ"ל. מבואר דעתו להתיר בכה"ג שאין כוונתו לנאות את עצמו, אלא שבשאלה שם חשש לאותו בחור שכוונתו ליופי ונוי, ולכן סילק ידי מלהתיר לו.

אם יש להתיר משום שהיום מנהג גם האנשים לצבוע

וראיתי עוד פוסקים שיצאו להתיר מטעם אחר, והוא לפי שכל האיסור הוא רק באופן שאין דרך האנשים לצבוע שערם כמו הנשים, אבל במקום שיש מנהג גם לאנשים לצבוע, כמו שמצינו בין אומות העולם או אנשים שאין מקפידים כ"כ שבוודאי צובעים שערם, שוב אין בזה משום לא ילבש. אלא שתמהתי על הדברים הללו, אם כנים הדברים לומר שבזמננו של הרמב"ם לא היו אומות העולם צובעים שערם והיה כן מנהג הנשים לבדם. ויש לעיין טובא בדבר. ובמהרש"ם (שם) כתב, ע"ד השואל דמ"ש מדברי הפרישה בדין העברת שער דהיינו דגם אנשים מעבידים ליכא איסור דאנשים היינו עכו"ם, הנה הפרישה בעצמו חזר וכתב פירוש אחר דהיינו אנשים יהודים אם כולם נהגו בזה וכו' לסמוך על פי' א' דגם להסתכל במראה וכל שאר דברים העכו"ם עושים כן ואתה עוקר כל דיני הש"ע. עכ"ל.

ובעל שרידי אש (ח"ב סימן מא) האריך בזה הרבה, ויבור לו דרך חדשה בדעת הרמב"ם, והוכיח לכלל הדעות מותר לצבוע אם הוא מחמת בושה וצורך, ועיי"ש.

סוף דבר, מכל האמור נמצאנו למדים כי יש חבל פוסקים שהקלו בזה, והרי דין צובע שער לדמותו למלקט השער נתבאר ברמב"ם בראשונה, ושם איירי בצובע כדי להתייפות ולהתנאות, ולא האמור בתורה הלא נאמר בו 'כי תועבת ה' אלהיך עושה אלה', ומפורש שהטעם הוא משום תועבה, והרי מפשטות הסוגיא בבא מצינא (ס:) ידיים מוכיחות בה שלא אסרו הפרקוס אלא משום הונאה והטעייה, וממילא יניח דעתו כי הרוצה להקל יש לו על מי שיסמוך, כי הרבה מגדולי הפוסקים נטו להקל בבחור שנתלבן שערו טרם זמנו, וקשה עליו הדבר למצוא פרנסה או שידוך, והדבר גורם לו צער, שיש להקל עליו לצבוע השער, כי כמה צער יש לבחור ישב בדם שאינו יכול למצוא זיווג רק מפני שנתלבן שער, ואפילו בדעת הרמב"ם שסובר שיש איסור דאורייתא לצבוע, הלא מצינו מהפוסקים שסברו דגם הרמב"ם יודה על זה, ולא כתב כן אלא במקום שעיקר המעשה הוא ליופי ונוי, ודוקא בזה יש לחוש לאיסור לא ילבש. והמנחת אלעזר אף הוא לא רצה לחלוק הלכה למעשה על הדברי חיים, אך נטיית דעתו ולבו היה להקל כל כהאי גוונא, ועל כן במקום הצורך טוב ויפה אמר להשמיט עצמו מלאסור.

להלכה:

א. אסור ללקט שערות לבנות מתוך שחורות, וכן אסור לצבוע אותן בשחור משום איסור לא ילבש. ב. נחלקו הראשונים אם האיסור מן התורה או מדרבנן. דעת הרמב"ם שהוא מן התורה ולוקה, ודעת הראב"ד שאסור מדרבנן. ג. בנידון אם מותר לצבוע במקום צורך גדול, כשידוך או פרנסה, וכן במקום בושה וצער, דנו הפוסקים להקל ולסמוך על רוב הפוסקים שאינו אסור רק מדרבנן, ובמקומות אלו לא גזרו. ועוד מפני שאף לסוברים שאסור מן התורה, כשאנו מתכוון להתייפות אינו אסור. אמנם יש אומרים שאף אם האיסור מדרבנן, אין להקל. ד. לייפות עצמו ממומים, כמו שומא ויבלת וכתמים מלידה ומהשמש, כתבו הפוסקים שאין איסור. ה. למעשה, המקל לצבוע לצורך שידוך ופרנסה, יש לו על מי לסמוך.

יציאה לדרך לפני תפלת מנחה או מעריב

פרץ וזרח, נדברו להיפגש בכיכר שליד השטיבלאך אחר הצהרים, ולצאת למסלול מהנה סביב הפרדסים בשעה שהשמש כבר אינה קופחת, כדי להברות את גופם, לברך ברכת האילנות, להתפעל מנפלאות הבורא ולשבחו ב'מה רבו מעשיך ה'. לאחר שסיים זרח להתארגן עם צידה לדרך וכבר התכוון לצאת מהבית, עצרו אחיו הצעיר מאיר והעיר לתשומת ליבו, כי יתכן שיש כאן שאלה הלכתית, ואין הדבר פשוט כל כך לצאת לדרך בטרם יתפלל. האמנם?

תשובה: בשולחן ערוך (או"ח סי' פט סעיף ג) נפסק: אסור לו להתעסק בצרכיו, או לילך לדרך, עד שיתפלל תפלת י"ח. וכתב המשנה ברורה (סק"ט): ואפילו קודם מנחה ומעריב אם הגיע זמנם דינם כמו קודם שחרית. עכ"ל. ותמוה הדבר, שלא ראינו ולא שמענו שנוהרים מלנסוע לפני מנחה ומעריב. ושם אמר טעות היא בידם, אדרבה, יש לדון האם דברי המ"ב נסובים גם על תחילת דברי השו"ע, שאסור לו להתעסק בצרכיו קודם התפלה. אמנם בסימן רל"ב יש איסור להתעסק קודם מנחה, אבל רק בדברים שיש לחשוש שמא יימשך ולא בכל דבר. ומשמע שטעם האיסור אינו משום שאסור להתעסק בצרכיו כמו לפני שחרית. וראיתי מביאים בשם הג"ר דוד גרוס (לק"ה) שההסבר הוא פשוט: רק כשקמים בבוקר ומוטלת חובה על כל יהודי לקבל על עצמו עול מלכות שמים, בקריאת שמע ובתפלה, אין לעסוק בדברים אחרים קודם לזה, דהוי כפריקת עול. אבל בשאר התפלות, אין נראה בזה זלזול או חיסרון כשמתעסק בצרכיו ורק אחר כך מתפלל.

ובשו"ת שבט הלוי (ח"ה סי' יח) להרב וואזנר, הביא בשם הגרי"ז סגל שתמה על דברי המשנה ברורה הנ"ל, דאם כן, האין מצינו ידינו ורגלנו שהרי נוהגים לצאת לדרך ולעשות צרכינו אף שהגיע זמן מנחה, והתנויות פתוחות. וכתב שם דודאי איסור עשית צרכיו לא שייך רק בשחרית, אלא הדולק לדרך בשחרית תרתי אית ביה, חזא דהולק לצרכיו, ועוד דאינו מתפלל בישוב ובישוב הדעת. ובמנחה, אעפ"י שגוף גזירת עשית צרכיו לא גזרו רק בשחרית, כמבואר ברמב"ם פ"ו מתפלה ובכל לשונות הפוסקים, מכ"מ בהליכה בדרך חלק האיסור שהוא מצד זלזול התפלה נשאר גם במנחה וכו' והם הם דברי המ"ב ס"ק י"ט, ולא מיירי רק מהליכה בדרך אם גורם מרוצת או ביטול התפלה 'והדברים פשוטים'. וכוונתו ברורה, שאם ע"י היציאה לדרך קודם שיתפלל ייגרם זלזול בתפילה, שלא יתפלל כראוי או שיבטל התפלה, אסור לצאת לדרך קודם שיתפלל.

ובלק"ה שם כתב דהמעין במקור דברי המשנ"ב יראה ברור שאין כל שאלה ותמיהה. כי מקור ההלכה שהביא הוא מהפרי חדש והפרי מגדים, שהביאו כן בשם הכסף משנה (תפלה פ"ו ה"ד) בשם רבינו מנוח. וזה לשונו: וכתב ה"ר מנוח ומ"ה הרוצה לצאת לדרך בשחרית טוב להתפלל בביתו ואף על פי שעדיין לא הגיע זמן תפלה, כדי שיתפלל בכוונה ובעמידה, משיתפלל בדרך במרוצה, והוא שעלה עמוד השחר. ולא דוקא שחרית אלא אפילו אי זו תפלה שתהיה כיון שהגיע זמנה אין לו לצאת עד שיתפלל אותה עכ"ל.

אם כן, יש שני טעמים באיסור יציאה לדרך קודם התפלה: א' מטעם שאסור לעסוק בצרכיו. ולטעם זה אסור גם אם יוכל להתפלל במקום שהולך לשם או אחרי שיחזור מדרך (וכמש"כ במ"ב סק"כ). ואיסור זה לא נאמר אלא בשחרית, שלא מצינו איסור לעסוק בצרכיו לפני תפלת מנחה ומעריב מלבד בדברים הצריכים עסק גדול, וכנ"ל. ב' שאם יתפלל בדרך יתפלל ללא ישוב הדעת, וכמש"כ רבינו מנוח כאן 'שיתפלל בדרך במרוצה', ולכן אסר גם במנחה ומעריב, כי לגבי זה אין הבדל בין תפלת שחרית לתפלת מנחה או מעריב. ולטעם זה, אם מדובר באופן שיהיה שהות להתפלל אחרי שיגיע למחוז חפצו או שיחזור מדרך, מותר. לפי זה, היוצא לפני מנחה או מעריב על דעת שיתפלל במקום שיגיע לשם או אחרי שיחזור מדרך, ויש מספיק זמן להספיק להתפלל במתינות ואי"צ להתפלל בדרך במרוצה, מותר לו לצאת קודם שיתפלל.

העולה לדינא:

מותר לצאת לדרך קודם תפלת מנחה או ערבית, כשבדעתו להתפלל אחר שיגיע למחוז חפצו או יחזור למקומו, אם יהיה לו אחר כך שהות מספקת להתפלל במתינות ובכוונה.

בסימן טוב ובמזל טוב

מהיכלי תורה והוראה מוסדות "באר ישראל" נשגר כוס של ברכה עם ברכת מזל טוב לבבית, קדם מעלת ידידנו ומכובדנו היקרים והנעלים רבני בית ההוראה

הרה"ג יוסף יונג שליט"א
להולדת הבן
הרה"ג ישראל שאהן שליט"א
להולדת הבן

יזכו לראות נחת ושמחה לאורך ימים ושנים טובות
מתוך אושר וכבוד, בריות גופא ונהורא מעליא

להצטרפות לקבלת העלון במייל: newsletter.mechubarim@gmail.com